

Die Pendulum-effek tussen ortodoksie en vernuwing in die Suid-Afrikaanse Kerkgeskiedenis met spesiale verwysing na die tydperk 1850 tot 1950¹

C K Fourie
(Universiteit van Pretoria)

ABSTRACT

The pendulum effect between orthodoxy and renewal in South African Church History with special reference to 1850-1950

Since the beginning of Church History, a typical phenomenon has occurred, in which certain extremist movements were formed in reaction to each other. This has led to a pendulum effect between the two extremes - one, where the emphasis falls on the emotions, and the other, which carries a more intellectual character.

It would appear as if a similar phenomenon is traceable in the South African context. Since the Dutch colonial era, the Calvinist dogma has been enforced by church ministers. On the other hand, the arrival of Scottish ministers during the eighteenth century, brought an Evangelical awareness into the Dutch Reformed Church. This revivalist approach led to a reaction from the Kuyperian Neo-Calvinists, whose aim was to defend the reformed character of the Church.

During recent years, an increasing number of church members have developed a yearning for a more evangelical spirituality, even though the Church tries to maintain its Calvinistic character.

1 INLEIDING

Sedert die vroegste jare kan 'n sekere patroon in die Kerkgeskiedenis waargeneem word wat voorkom in die vorm van 'n onreëlmatige wisselwerking tussen twee uiterstes, naamlik verwickelinge waar óf die intellek óf die emosie 'n prominente rol gespeel het. Robert C Walton (1986:78) dui hierdie tendens skematies aan deur daarop te wys hoe die pendulum in die tweede eeu geswaai het in die rigting van die Montanisme, met sy klem op die emosie. Van daar af swaai dit oor na die Gnostisisme (tweede en derde eeu) en weer terug na die Monastisisme vanaf die derde tot tiende eeu. In die elfde tot veertiende eeu word die klem weer op die rede geplaas deur die invloed van die Skolastiek en in die veertiende en vyftiende eeu tree die emosie van die

¹ Hierdie artikel is gebaseer op 'n proefskrif wat gedurende 1998 ingedien is by die Departement Kerkgeskiedenis, Fakulteit Teologie, Afdeling B, Universiteit van Pretoria.

Mistisisme op die voorgrond vanwaar die rede weer in die sestiende en sewentiende eeu in die Protestantse Ortodoksie die oorhand kry.

In reaksie teen die objektiewe, suiwere “leer” van die rasionalistiese Ortodoksie, met sy klem op die gesag van die belydenisskrifte, word die “lewe” of subjektiewe vroomheid deur die Piëtisme en Metodisme in die sewentiende en agtiende eeu benadruk. In die negentiende eeu word die Kerk deur die Liberalisme geïnfiltreer waarna die Pentekostalisme en Charismatiese bewegings in die twintigste eeu, met die klem op die emosie, op die horison verskyn.

Ook in die relatiewe kort tydperk waarin die Suid-Afrikaanse kerkgeskiedenis afspeel, kom hierdie pendulumeffek in ‘n sekere mate voor. Sedert die volksplanting is die Gereformeerde leer streng gehandhaaf. Die sieketroosters en vroeë predikante moes hulle streng hou by die voorgeskrewe preke wat streng ortodoks en leerstellig suiwer was en wat gebaseer was op die Formuliere van Enigheid. Met die uitsondering van enkele sieketroosters en predikante is hierdie tendens gehandhaaf. Dit was eers ongeveer twee eeue later toe die pendulum ‘n oorswaai begin toon het. Die koms van die Skotse predikante en by name veral dominee Andrew Murray, het met sy gevoelvolle prediking sy gehore tot die diepste ontboeseming gelei. Soos in die geval van die Murray-broers, het ook ander predikante gebaat by die gees van die *Réveil* wat bygedra het tot hulle geestelike ontwikkeling, te midde van die starre intellektualisme aan Utrecht, wat verder aangeblaas is deur die gees van Liberalisme.

Hierdie Evangeliese gees wat in die NG Kerk ‘n opbloeï begin toon het, en aangeblaas is deur die beïnvloeding van die Revivalisme, *Reveil* en Nadere Reformasie, is spoedig onder druk geplaas deur die oplewing van neo-Calvinisme, veral aan die begin van die twintigste eeu. Gedurende die grootste deel van hierdie eeu is gewaak teen enigiets wat die suiwer gereformeerde leer sou skaad, hoewel enkele predikante binne die gereformeerde kader, ‘n geneigdheid getoon het in ‘n meer Metodisties-georiënteerde rigting. Die ideaal by sommige om in die baan van suiwer gereformeerdheid te bly, is veral in die laaste kwart van die huidige eeu verydel deur die soeke na ‘n spiritualiteit waarin die godsdiens op ‘n meer gevoelvolle wyse uitgeleef kan word. Groot getalle lidmate het ‘n behoefte gehad aan ‘n meer intense belewenis van hulle godsdiens, hoewel hulle nie hul kerk wou prysgee nie. Die enigste oplossing sou wees om ‘n gees van vernuwning in die kerk te bring. Nie alleen is die boodskap van bekering en wedergeboorte meer algemeen vanaf kansels en oor die eter gehoor nie, maar veral in die laaste dekade het lofprysing en aanbidding baie algemeen geword in feitlik elke faset van die kerklike samelewing. Die situasie het so

verander dat lidmate, volgens Potgieter (1998:1) vreemd voel in hul eie gemeente en die kerk laat soek na sy verlore identiteit.

In hierdie studie word dieper ingegaan op die wisselwerking tussen die “lewe” en die “leer” soos wat dit benaderd tussen 1850 en 1950 voorgekom het. Hier gaan ons van die voorveronderstelling uit dat daar wel ‘n onreëlmatige reaktiewe wisselwerking tussen die twee pole was, maar dat daar tog ‘n mate van balans tussen die twee uiterstes gehandhaaf is.

2 “LEER” EN “LEWE” IN DIE SUID-AFRIKAANSE KONTEKS

Voordat die soeklig geplaas word op die tydperk 1850-1950, word vlugtig gekyk na die tendens op die kerklike terrein soos wat dit die voorafgaande twee eeue die geval was.

In sy insiggewende publikasie, “*Die Nederlandse Nadere Reformasie en sy invloed op twee kontinente*” skets J W Hofmeyr die situasie kernagtig deur daarop te wys dat daar in die sewentiende eeu ‘n algemene doodsheid in die kerk was, wat toegeskryf kon word aan die dorre intellektualisme in die godsdienst wat die vrug van die Ortodoksie was. Die tekort aan predikante gedurende die agtiende eeu aan die Kaap het bygedra tot die agteruitgang in die geestelike lewe en dit was die oorsaak van ‘n sorgelose louheid. Die geestelike peil het in die helfte van die agtiende eeu ‘n laagwatermerk bereik. Terselfdertyd was daar ‘n tendens waar ‘n behoefte aan ‘n warmer en meer lewendige geloofslewe was, te midde van ‘n geestelike koudheid, onverskilligheid en doodsheid. Hy noem ook dat die kwaliteit van die prediking laag was waar invloede van rasionalisme die prediking verskraal het tot lang uitgerekte en dorre intellektualistiese leerredes. Die tipiese preekvorm in die Gereformeerde Kerk aan die Kaap was ook meer analities waardeur meer klem geplaas is op die teksgebondenheid van die preek tesame met die verklaring en ontleding van die teks, terwyl die toepassing uiters skraal was (Hofmeyr, 1989:48-53).

Vir dekades is die *status quo* gehandhaaf, met die uitsondering van enkele sieketroosters en predikante wat gereageer het teen die eensydige oorbeklemtoning van die rasonele in die prediking. Sieketroosters soos Willem Raassel en Louis van Dijk, asook predikante soos dominees H H van der Veen, M C Vos en H R van Lier het ‘n meer piëtistiese gees geopenbaar deur ‘n meer gevoelsmatige beklemtoning in die prediking. Hoewel hulle in die minderheid was en nie ‘n noemenswaardige klemverskuiwing bewerkstellig het nie, kan hulle invloed nie geringgeskat word nie.

Teen die voorgeskrewe beleid vir sieketroosters om preke en gebede voor te lees, het Louis van Dijk in die gemeente Roodezand sy eie preke gelewer en is beskuldig dat hy 'n piëtistiese en dweepsieke gevoelsgodsdienis voorgestaan het. Eweneens het Willem Raassel die gramskap van die kerk op die hals gehaal deur sy uitsprake ten gunste van die wedergeboorte (Hofmeyr, 1989:60).

In predikantegeledere het dominee Herman Haike van der Veen in die helfte van die agtiende eeu opspraak verwek deur sy sluipvergaderings en konventikels, terwyl hy geroem het op die kragdadige werking van die Heilige Gees in sy lewe. Ook hy het die dag en die uur van 'n persoon se wedergeboorte gestel as voorvereiste vir Christenskap. Ten spyte van die oënskynlik negatiewe smaak wat gelaat is, het sy prediking tog nuwe lewe in gemeentes aan die Kaap gebring (Hofmeyr, 1989: 61).

Helperus Ritzema van Lier se prediking is ook gekenmerk deur die bevindelike godsdienis wat deur die Heilige Gees bewerk en ook in die hart ondervind moes word. Vir hom was wedergeboorte 'n onmisbare element, wat telkens in sy prediking na vore getree het. Selfs M C Vos se prediking het die karakter gedra van die vrome, bevindelike (Hofmeyr, 1989:53).

Du Toit (Hofmeyr, 1989:62) haal John Philip se beskrywing aan van 'n preekbesoek wat M C Vos saam met Mathilde Smith aan Genadendal gebring het: "The greater part of his hearers wept abundantly; many of them declaring that they had never before heard the things wherein they were now instructed... even persons who were previously as firm and unshaken in sin, as the deep rooted trees of the forest are in the earth, had now their hearts softened".

Hierdie bogenomde scenario wat hom afgespeel het gedurende die agtiende eeu was uitsonderlik van aard. Die grootste persentasie predikante het voortgegaan met intellektuele prediking wat slegs die rede geraak het. Hofmeyr (1989:62) wys daarop dat die Kaapse kerk teen die helfte van die agtiende eeu met doelgerigtheid opgetree het teen die "minder positiewe piëtistiese verskynsels". Daarom kan daar nie met reg gepraat word van 'n pendulumswaai in die guns van 'n meer subjektiewe godsdienisbeleving nie, trouens, die klem op die rede is verder versterk deur die invloed van onder andere die Liberalisme.

Reeds sedert die tweede kwart van die negentiende eeu het die Liberalisme veral uit die Gröningskool in Nederland 'n invloed gehad wat 'n merk op die Suid-Afrikaanse kerkgeskiedenis gelaat het, veral as gedink word aan die stryd waarby persone soos dominees T F Burgers, J J Kotzé en ouderling H H Loedolf in die sestigerjare van die vorige eeu betrokke was. Hierdie swaai kon tot sy uiterste gedryf gewees het, was dit nie vir 'n behoudende gees wat daarteen weerstand

gebied het nie. Dit sou vererger gewees het as meer predikante in dieselfde liberale atmosfeer opgelei sou word. Daarom het verskeie faktore, waaronder die vestiging van 'n eie kweekskool in 1859 te Stellenbosch, bygedra tot die herstel van die ewewig.

Reeds vroeër in die negentiende eeu het enkele elemente begin ontwikkel wat sou bydra tot 'n paradigmaverskuiwing weg van die starre dogmatisme. Een hiervan was die rol wat dominee Andrew Murray in die kerk gespeel het. Sy invloed het ook baie sterk deurgewerk na sy kinders wat op hulle beurt 'n verdere onuitwisbare merk gelaat het op die "Evangeliese" karaktervorming in die NG Kerk.

Saam met John en Andrew het hulle broer William, asook J H Neethling, N J Hofmeyr, H E Faure, S Hofmeyr en A A Louw hulle teologiese studie aan Utrecht begin waar hulle deeglik die gees van Liberalisme teëgekome het. Die invloed van die *Réveil* was 'n bydraende faktor wat hierdie Suid-Afrikaanse geesgenote saamgebind het in 'n gemeenskaplike front teen Liberalisme en waar hulle belange uitdrukking kon vind in die studentevereniging *Sechor Dabar*.

Dit was onder andere hierdie nuutgevormde predikante wat, terug in hulle vaderland, in 'n geestelik doodse kerklike atmosfeer ingestap het, trouens hierdie doodsheid het tot diep in die twintigste eeu voorgekom. Allerweë is die begeerte uitgespreek dat die "pendulum" moes swaai in die rigting van 'n geestelike vernuwing. Hierdie vernuwing moes van die kansel af deurwerk tot in die hart van elke lidmaat. Met mening is gemeentes opgeroep om te bid vir herlewing.

Die eerste tekens van 'n geestelike herlewing was duidelik sigbaar in die Wes-Kaap en in ander dele van die land het berigte ingestroom van mense wat in groot getalle tot bekering gekom het. Tonele wat afgespeel het tydens hierdie herlewingsbyeenkomste was emosiebelaaie, in so 'n mate dat dr Andrew Murray, wat op Worcester middein die herlewing was, erg bekommerd was oor die rigting waarin sake beweeg. Hoeveel te meer het dit nie die wenkbroue laat lig van mense wat die Gereformeerde karakter van die kerk wou beskerm nie.

Verskeie gebruike het uit hierdie herlewings na vore getree. Behalwe die jaarlikse Pinksterbidure en spesiale evangelieprediking wat in die vorm van reekse dienste gehou is, is spesiale byeenkomste tot diep in die twintigste eeu gereël waarin die noodsaaklikheid vir 'n herlewing die onderwerp van besprekings was. Die herlewings het die aptyt by lidmate gewek vir meer gevoelvolle prediking, wat uiteraard hoër eise aan die predikante gestel het.

Die vraag mag ontstaan of die aanname oor die lae geestelike vlak in die kerk geregverdig is en of die behoefte na geestelike oplewing nie bloot 'n versinsel is nie. Was daar werklik 'n begeerte na verandering weg van 'n starre dogmatisme tot 'n meer bevindelike

godsdien? Voordat enige afleidings gemaak kan word, moet die scenario oor die klimaat wat in daardie tyd geheers het, kortliks geskets word. Omdat hierdie veld geweldig omvangryk is, word slegs enkele voorbeelde aangestip wat hopelik 'n redelike objektiewe en gebalans-eerde weergawe behoort te gee.

3 GEESTELIKE TOESTAND EN BEGEERTE NA VERNUWING

Alreeds tydens die eerste helfte van die negentiende eeu het talle predikante in die NG Kerk 'n hunkering getoon na 'n vernuwing in die kerklik-godsdienstige lewe. Van der Watt (1980:16) skets die nood aan herlewings teen die agtergrond van die geestelike doodsheid in die kerk. Hy noem dat die indruk van verstarde godsdienstigheid by baie lidmate en die lusteloosheid in die kerklike bedrywigheide nie anders kon as om ernstige leraars na die warmte van 'n deurleefde geloof te laat vra nie. Stemme het opgegaan teen die geestelike insinking en oppervlakkigheid. Veral die verwaarlosing van die persoonlike gebedslewe, die huisaltaar en ander godsdienstige aktiwiteite is uitgewys as oorsake van die doodsheid.

Volgens Van der Watt (1980:16) was dit grotendeels die Skotse predikante in die Kaapse kerk wat puriteins in hulle lewensuitkyk en gevoelvol in die godsdien was wat die behoefte aan 'n nuwe geestelike lewe benadruk het. In 1838 kla dominee W Robertson van Clanwilliam dat baie lidmate "de ware ondervindelijke Godsdienst" nie besit nie. Daar was allerweë 'n begeerte na die uitstorting van die Heilige Gees. Selfs Hollandsprekende predikante het aan hierdie herlewingsverlange meegedoen en in baie gemeentes se staat van godsdienverslae kon die begeerte na herlewings telkens gehoor word (Van der Watt, 1980:16). Sporadies verskyn artikels in *De Kerkbode* met herlewings as onderwerp. Dit dui op die diepe begeerte by mense dat die Heilige Gees die land sal besoek met 'n kragtige herlewings. Die begeerte was dat dit die werk van die Heilige Gees sou wees om daardeur die skeptici, wat dit aan Metodistiese opswepery wou koppel, se monde te snoer.

Te midde van die instroming van berigte van herlewings uit Amerika en Engeland, was die kerklike lewe in Suid-Afrika gewikkel in 'n stryd van alle kante. Benewens die wankelende verhouding tussen staat en kerk, was die bedreiging van die Liberalisme kommerwekkend. Du Toit (1952:255) skryf dat verskeie "kerklike voormanne" in die Kaapkolonie oortuig was dat so 'n opwekking veral die gevaar van Liberalisme sou keer. Omdat die Liberaliste die persoonlikheid van die Heilige Gees geloën het, is geglo dat die vrugte van die herlewings as

onbetwisbare bewys sou dien dat die Gees van God 'n werklikheid is (Du Toit, 1952:255).

Oberholtser (1952:216) beskou ook die negentiende eeu as die eeu van worsteling - ook in die NG Kerk weens die opkoms van die ongeloof soos in die Liberalisme geopenbaar. Hy noem dat dominee G W A van der Lingen in 1852 die kerk 'n lyk genoem het, want in 1862 was die tekens van Liberalisme in die kerk baie duidelik sigbaar (Oberholtser, 1952:216, 217). Lidmate is uit sinodale oord gewaarsku teen die verskillende vorme van verleiding, maar is ook opgewek tot 'n lewendige en proefondervindelike geloofslewe (Oberholtser, 1952:218). Hy noem dat hierdie rigting, wat gedurende die tweede helfte van die negentiende eeu duideliker geword het, ten nouste saamhang met die opwekkings van 1860 - en ook die latere spesiale evangelieprediking wat sy wortels in hierdie gebeurtenis gehad het (Oberholtser, 1952:218).

'n Insinking, dorheid en doodsheid op geestelike gebied het geheers. Hierdie gees van gerustheid, selftevreedenheid, verslapping en "veruiterliking", het ook aan die Kaap in 'n groot mate geheers en daarteen het klagtes opgegaan (Barnard, 1960:34). Die berigte oor die herlewing en die uitwerking daarvan in die ander lande het die toestand van doodsheid op geestelike gebied aan die lig laat kom en mense in 'n groter mate daarvan bewus gemaak. Uit verskillende oorde word die klagte van geestelike doodsheid verneem en slegs 'n godsdienstige herlewing sou as redmiddel dien (Barnard, 1960:35).

Dat die herlewings van die sestigerjare die kerk uit 'n dilemma gered het, is seker. Retief (1976:46) beskou die herlewing as 'n middel in die raadsplan van God waardeur die Liberalisme afgewend kon word. Hy tref die vergelyking met onkruid wat geen vatkans het waar die koring welig groei nie; so kon die Liberalistiese idees nie by die lidmate ingang vind nie. Die geestelike lewe in die gemeentes was te sterk. Waar die valse "wetenskap" die persoon, die werking en selfs die bestaan van die Heilige Gees ontken het, het dieselfde Gees Hom in sy almagtige werking geopenbaar. Potgieter (1941:87) stel die oorwinning oor die Liberalisme soos volg: "Waar die Vors van die duisternis die kerk van Christus wou verbreek, het die Gees van God dit op kragdadige wyse bewaar, vermeerder en versterk".

Barnard (1960:45) sluit hierby aan en noem dat waar die Liberalisme sy kop uitgesteek het en waarin die bonatuurlike ingrype van God deur die Gees en ook die leiding van die Gees verkleineer is, het God geopenbaar dat Hy nog die lewende God is. Hy is die God wat sy kerk regeer en bewaar en wat onmiskienbaar deur sy Gees kan ingryp en kan vermag wat al die menslike pogings en prestasies nie kan doen nie,

naamlik om die hart van die mens te verander en die geloofsverbond-
enheid met God te bewerk.

4 VOLGHOUE BEGEERTE NA HERLEWING EN BEKER- ING

Te midde van die herlewings wat hoofsaaklik in die Wes-Kaap voorgekom het, is allerweë voortgegaan om kommer uit te spreek oor die algemene geestelike toestand in die kerk. Veral deur die *De Gereformeerde Kerkbode* het lidmate hulle beswaardheid met ander lesers gedeel oor die kommerwekkende situasie. Die titels van enkele geskrifte uit die pen van dr Andrew Murray spreek vanself: “Waarom geen bekerings?” (1898) en “*Die Geestelike Toestand van die Kerk*” (1911). Voortspruitend uit laasgenoemde boek, is ‘n predikantekonferensie in 1912 te Stellenbosch gehou waartydens die tersaaklike onderwerp onder die loep geneem sou word.

In *De Kerkbode* van 18 Julie 1918 (p 690) verskyn ‘n kennisgewing oor ‘n beplande konferensie ter verdieping van die geestelike lewe. Daarin word die algemene geestelike toestand in die kerk beskryf as “ziekelyk en swak” want daar is “min overwinning oor zonde. Betrekkelyk weinige bekeeringen vinden plaats”. Daar bestaan ‘n behoefte aan ‘n meer kragtige openbaring van die Heilige Gees in die gelowiges.

In 1921 skryf dominee A Murray oor “Een hartstocht om die redding van zielen”. Benewens die vlugtige verwysing na buitelandse predikante, soos Jowett (*Passion for Souls*), Moody en Spurgeon, wat ‘n passie vir siele gehad het, bepleit hy die hou van dienste vir sond-aars, omdat dit geestelik dood is in die kerk: “Deze diensten, onder-nomen met een brandend hart, zullen slechts één doel hebben, namelijk zielen te *bewegen* Christus als Zaligmaker aan te nemen. En waar er een gloed van liefde en bekommernis over verlore gaanden zich openbaart, daar zullen koude zielen tot het vuur getrokken worden. Is dit niet de reden, waarom onze diensten slecht bijgewoond worden, omdat zij zo geestelik koud zijn (*De Kerkbode*, 8 September 1921:1043)?” In 1922 word ‘n reeks artikels deur dominee C F Mijnhardt oor hierdie onderwerp geplaas. Die eerste uitgawe handel oor die wese van herlewing, hoe dit ontstaan en hoe dit mense se lewens beïnvloed. Hy noem dat doodsheid die skuld van die Christen is en nie van die wêreldling nie. As die Christen herleef, sal daar ‘n beweging kom onder die onbekeerdes. “... ‘n herleving is de wedergeboorte van ziele en niet een bekering hier en daar, maar vele bekerings (*De Kerkbode* 20 September 1922:1236,1237)”.

In 1930 word 'n boodskap van dominee N H C Theunissen in *Die Kerkbode* geplaas waarin hy nie sy woorde spaar om die kerk en sy predikante te wys op die verantwoordelikhede wat nie nagekom word nie. Die kerk het geen invloed meer op die wêreld nie. 'n Groot deel van die volk het geen erg aan die geestelike nie. "Komt men dit geslacht tegen het de heerlike waarheden van 't Evangelie, en spreekt men van zonde, bekering, verzoening door 't bloed van Christus, dan ziet men u spottend en onverschillig aan. Die oude waarheden, zecht men, hebben uitgediend" (*De Kerkbode* 7 Mei 1930:825). 'n Reeks afleweringe onder die titel "*Die Geestelike nood van die Kerk*", deur dominee G D du Toit, word vanaf 7 Augustus 1929 in *De Kerkbode* geplaas. In die eerste deel bestee hy heelwat aandag aan die lae geestelike peil van die kerk en skryf dit onder andere toe aan die gebrek aan geestelike krag - menende 'n lewe vervul met die Heilige Gees. "Die vervulling met die Heilige Gees is vandag sulk 'n seldsaamheid in die kerk, dat, waar mense hierdie seën van God waarlik ontvang het, hulle dadelik suspesie (sic) opwek by baie mense. Ja, selfs by 'n groot deel van die Kerk" (*De Kerkbode*, 7 Augustus 1929:235). Hy deel die kommer van dokter Andrew Murray soos vervat in sy geskrif: "*Die geestelike toestand van die Kerk*". Vir dominee Du Toit wil dit voorkom asof Murray "'n stem van die roepende in die woestyn" was (*De Kerkbode*, 7 Augustus 1929:235). Hy haal hom aan: "Die herlewing, wat ons nodig het, is 'n herlewing in heiligheid. Hiervoor sal daar nodig wees 'n nuwe soort van prediking... Deur die Hervorming is die grote waarheid van die regverdigmaking, die uitbring uit die slawerny van Egipte, in sy plek herstel. Maar die ander waarheid van heiligmaking, die inbring in die land van rus en oorwinning, het nog nooit die plek geneem in die prediking en in die lewe van die kerk, wat Gods Woord hom toeken nie" (*De Kerkbode*, 7 Augustus 1929:235).

In sy tweede aflewering gaan hy voort met sy uitsprake oor die heersende toestand en beweer dat daar radikaal iets verkeerd is. Volgens hom is daar weinig gemeentes wat kon getuig van bekerings wat plaasvind. Hy verwys na die groot getal bekerings wat voorgekom het tydens die spesiale evangelieprediking van dominee P van der Merwe, maar hy wou weet wat van die bekeerlinge geword het (*De Kerkbode*, 14 Augustus 1929:276).

Ook dominee J C G Kotzé van Stanford spreek in geen onduidelike taal nie, sy besorgdheid uit oor die toestand van die kerk. Behalwe dat 'n gesonde geestelike lewe as voorvereiste vir sendingwerk gestel word, impliseer hy verder dat die meerderheid lidmate van die NG Kerk geen geloofsversekering van hulle saligheid het nie. "Die getal van ware lewende kinders van die Heer is die kleine minderheid, terwyl die groot getalle wat hulle vandag christene noem, hulle tevrede

stel met so 'n vae godsdienst, dat dit so goed is asof hulle òf 'n God aanbid wat ver buite hulle bereik is òf 'n Saligmaker ken wat twee duisend jaar terug geleef het" (*De Kerkbode*, 29 Julie 1931:210). Selfs die kerkrade en in besonder die predikante word nie deur sy pen gespaar nie en sê dat hulle nie daardie geesteskrag en toegewyde heiligheid besit en utoeef waartoe God hulle geroep het nie (*De Kerkbode*, 29 Julie 1931:210).

In 'n volgende aflewering spreek Kotzé sy bedenkinge uit oor die bidure, konferensies, Pinksterdienste en spesiale evangelieprediking wat so min resultate oplewer omdat dit met soveel vleeslike ywer gepaard gaan. Die noodsaaklikheid van die vervulling met die Heilige Gees word sterk benadruk (*De Kerkbode*, 12 Augustus 1931:302). Die enigste oplossing vir die probleem is 'n kragtige herlewing onder Gods kinders. Hierdie herlewing moenie 'n gebrekkige opflikkering wees nie, maar 'n hernude uitvloeï van die Gees van God deur sy wedergeboore kinders tot die wêreld (*De Kerkbode*, 19 Augustus 1931:344).

Benewens die vermelde predikante se bydraes, het verskeie ander lidmate by monde van die kerkorgaan hulle misnoë te kenne gegee oor die toestand in die kerk. Verskeie redes is daarvoor aangevoer, maar by verre is die gebrek aan bekering en bekeringsprediking, asook heiligmaking as oorsake beskou. Selfs die opleiding en standaard van predikante word as redes aangevoer en die skuld daarvoor is voor die deur van die kerk gelê.

4.1 Faktore wat die pendulum laat swaai het

Uit hierdie opsommende weergawe van die toedrag van sake in die kerk oor 'n redelike lang tydperk wek dit geen twyfel dat die kerk nie op die ingeslane weg wou voortgaan nie. Vanuit die oogpunt van diegene wat die oplossing gesien het in 'n Heilige Geesgewerkte herlewing, was die doodse situasie kommerwekkend. Gesien weer vanuit die oogpunt van diegene wat gewaak het ten behoud van die verbondsgedagte, sou 'n neiging in die gevoelsmatige weer hand en tand beveg moes word. Objektief gesien was daar ten minste die twee strominge wat lynreg teenoor mekaar gestaan het, met 'n derde stroming wat weer die balans tussen die gevoel en die rede wou handhaaf. Oor wie van die twee uiterste groepe die oorhand geneem het sou 'n antwoord gee of daar wel 'n pendulumswaai voorgekom het. Gesien in die lig van die algemene geesteklimaat wat in die kerk geheers het en die openlike uitgesprokenheid daarvoor, laat geen twyfel nie dat daar wel 'n swaai ten gunste van die gevoelsmatige was. Etlike faktore het daartoe aanleiding gegee en ons let kortliks op enkele.

5 HERLEWINGS

Baie is gesê en geskryf oor hierdie uitstaande gebeurtenis. Ongetwyfeld het dit nie alleen 'n swaai in die rigting van die subjektiewe belewenis gebring nie, maar ook die behoefte laat ontstaan dat iets soortgelyks in die res van die kerk en land moes plaasvind.

5.1 Evangeliese predikante

Verskeie predikante wat in die betrokke tydperk in die bediening was, het nie alleen 'n daadwerklike bekeringsmoment ondervind nie, maar ook self dit as eerste prioriteit geneem om die boodskap van bekering uit te dra. Enkele van hierdie predikante was dominee G W A van der Lingen (1804-1869), dominee G W Stegmann (1814-1890); professor N J Hofmeyr (1827-1909); doktor Andrew Murray (1828-1917); dominee John Murray (1826-1882); doktor Servaas Hofmeyr (1830-1888); eerwaarde Stephanus Hofmeyr (1839-1905); dominee J R Albertijn (1847-1920); doktor H S Bosman (1848-1933); dominee G D du Toit (1886-1961); professor J C G Kotzé (1901-1979) en vele ander. Verskeie van die vroeëre predikante was ook by die herlewings betrokke. Om hierdie persone uit te sonder, impliseer beslis nie dat daar by hulle 'n ongebalanseerdheid was en 'n oorbeklemtoning van die gevoel teenoor die rede of die ondervinding ten koste van die leer nie.

5.2 Spesiale evangelieprediking

Naas pogings wat aangewend is om herlewing in die kerk te bevorder, het die NG Kerk verdere stappe geneem om op spesiale wyse die boodskap van bekering te verkondig. Daar was 'n tydperk waarin enkele predikante die taak opgelê was om die land te deurkruis en deur spesiale evangelieprediking besoeke aan gemeentes af te lê. Nieteenstaande die feit dat plaaslike leraars gereeld dienste in hulle eie gemeentes gehou het, het hierdie veldtogte groot belangstelling gewek. Van die bekendste spesiale evangeliepredikers was dominees J A van der Merwe, P van der Merwe, G D du Toit en doktor J C G Kotzé. De Klerk (1975:50) voeg hierby name soos doktor A Murray, dominees J R Albertijn, en professor N J Hofmeyr wat ook as "opwekkings-predikers" bekend gestaan het.

Hoewel hierdie metode van evangelisering uit sommige oorde negatiewe reaksie uitgelok het as synde Metodisties van aard te wees, het hierdie persone altyd gewaak om die gereformeerde karakter van die kerk te respekteer. Weens verskeie redes is uiteindelik weggedoen met hierdie metode van evangelisering en is die verantwoordelikheid teruggeplaas op die plaaslike leraars.

Tesame met hierdie plaaslike aksies, het buitelandse predikers soos Edwin Orr, Lionel Fletcher, David Matthews en andere ook die land besoek en eweneens baie groot getalle gelok. Ook hulle het bekering en die verdieping van die geestelike lewe as tema gehad. Ander plaaslike predikers wat nie aan die NG Kerk behoort het nie, soos Robert Croll, pastor Franson en Frank Huskisson het ook in samewerking met verskeie Ned Geref predikante dienste in gemeentes gehou.

5.3 Optrede van “los” predikante

Veral in die dertiger en veertigerjare het twee predikante van die NG Kerk, naamlik dominees C F Scheepers en W C Malan as sogenaamde Los predikante opgetree. Hulle is losgemaak van hulle betrokke gemeentes en het sonder kerklike toesig in verskeie gemeentes opgetree en konferensies gehou. Alhoewel hulle hul ook kon skaar onder die sogenaamde Evangeliese predikante, het geweldige weerstand teen hulle begin ontwikkel, enersyds weens die gebrek aan kerklike toesig en andersyds weens hulle dogmatiese ingesteldheid. Aspekte soos bekering voor wedergeboorte, ‘n besliste tweede krisisondervinding van heiligmaking, die salwing en bid vir siekes en ook ‘n chiliastiese wederkomsbeskouing was van die vernaamste leerstellinge wat in stryd met die leer van die kerk was.

5.4 Binne- en buitekerklike bewegings

Die behoefte onder lidmate na ‘n meer intense godsdienstige beleving het ‘n teelaarde geskep vir die ontstaan van verskeie buitekerklike bewegings. Selfs binne die gevestigde kerke het enkele godsdienstige bewegings hul taak gesien om naas die kerk beskikbaar te wees vir geestelike diens. Vir die meeste van hierdie bewegings het onderwerpe soos bekering, wedergeboorte en heiligmaking ‘n hoë prioriteit geniet. Hierdie bewegings het in ‘n mate ‘n tuiste geskep vir diegene wat gesmag het na die verdieping in hulle geestelike lewe. Dit wou nie in opposisie los van die kerk funksioneer nie, maar wou as hulp dien in die geestelike ontwikkeling van lidmate. Waar enkele bewegings goed in die kerk geakkommodeer kon word, het ander tot ongevraagde konflik gelei, veral weens die ongereformeerde karakter daarvan. Hoewel baie bewegings in daarde tyd ontstaan het, soos onder andere die Bybel en Bidvereniging, Cape General Mission en vele ander, word slegs aandag aan ‘n paar gegee wat bevorderlik ingewerk het op die Evangeliese karakter van die kerk:

Die *Keswick-beweging* wat sy ontstaan in Engeland gehad het en hom beywer het vir die verdieping van die geestelike lewe, het later, deur die toedoen van onder andere doktor Andrew Murray, ook

plaaslik gefunksioneer in die vorm van die South African Keswick "Conventions".

Die *Strewersvereniging* se ontstaansgeskiedenis in Suid-Afrika kan teruggevoer word na die tagtigerjare van die vorige eeu. Hierdie vereniging, wat binne-in die geledere van die NG Kerk posgevat het, het dikwels onbewustelik gedien as barometer vir die geestelike toestand van 'n gemeente. In gemeentes waar 'n geestelike oplewing voorgekom het, het die Strewers gebloei, terwyl die teendeel waar was in tye van geestelike doodsheid.

Die *Christelike Studentevereniging* het met groot vrug veral onder die skoolgaande jeug gefunksioneer. Ook in hierdie vereniging se ontstaan in 1896 het doktor Andrew Murray 'n leidende rol gespeel. Baie jongmense kon deur die jare getuig dat dit deur hierdie vereniging was wat hulle hul Saligmaker ontmoet het.

Die *Oxfordbeweging* is dikwels saam met die A E B gereken as van die verenigings wat die eenheid in die kerk versteur het. Die stigter van hierdie heiligheidsbeweging, doktor F N D Buchman, het in 1929, vergesel met twaalf helpers, 'n besoek aan Suid-Afrika gebring met die oog op stigting. Sondebelydenis en 'n oorwinnende geestelike lewe was van die vernaamste temas in hulle bediening.

Die *Afrika Evangeliese Bond (A E B)* was seker die mees kontroversuele beweging wat in die land gefunksioneer het. Met sy wortels in die Faith Mission het die Garratt-susters in 1916 met hulle bediening in Suid-Afrika begin. Aanvanklik was daar 'n gesonde verhouding tussen hierdie beweging en die NG Kerk deurdat onder andere van die predikante op hulle raad gedien het. Mettertyd het 'n kloof ontstaan weens die feit dat die vereniging binne gemeentegrense met konferensies en ander byeenkomste opgetree het. Omdat hierdie byeenkomste talle belangstellendes gelok het, het dit 'n inbreuk gemaak op die kerklike eenheid. Veral leerstellige sake het hulle dikwels in konflik gebring met die gereformeerde leer.

Omdat die meeste van bogenoemde persone en bewegings die klem op bekering, wedergeboorte en heiligmaking geplaas het, is dit dikwels as Metodisties beskou wat die gereformeerde belydenis van die kerk in gedrang gebring het. Ten spyte van weerstand uit kerklike geledere teen sommige van hierdie persone en bewegings, kan hulle aandeel nie geringeskat word nie. Dit het aan 'n bepaalde geestelike behoefte by lidmate voldoen wat nie in hulle betrokke gemeentes bevredig kon word nie. Ongetwyfeld het hierdie elemente bygedra tot die inbou van 'n meer evangeliespiëtistiese klimaat in die NG Kerk.

5.5 ‘n Swaai ten gunste van Metodisme?

Omdat bogenoemde elemente ‘n duidelike reaksionêre optrede teen die starre formalisme en geestelike doodsheid in die kerk was, is dit allerweë met die oorkoepelende term van Metodisme geëtiketteer, wat in skrilte kontras was met die Calvinistiese karakter van die kerk. Aspekte soos byvoorbeeld evangelisasie is verskillend geïnterpreteer. Die kerk het evangelisasie gesien as die terugbring van afgedwaalde skape (verbondsverbrekers) na die kerk toe, terwyl die meeste van hierdie individue en bewegings daarenteen die evangelisasietaak beskou het as die “redding van siele”, ongeag of dit gedoopte lidmate was of nie. Die noodsaaklikheid van ‘n bekering of wedergeboorte, hoe dit ookal geïnterpreteer is, asook die verdieping van die geestelike lewe, is as eerste prioriteit in hulle bediening gesien. Veral die klem op ‘n bewustelike bekeringsmoment en sogenaamde “second blessing” was van die uitstaande elemente wat veroorsaak het dat die term Metodisme daaraan gekoppel is. Ander onderwerpe soos die volharding van die heiliges en die uitverkiesing is dikwels ongegrond in beskuldigings bygetrek.

Baie van hierdie diskussies is op die spits gedryf deur felle aanslae teen hierdie individue en groepe. Neem doktor Andrew Murray as voorbeeld. Hy is dikwels beskuldig van ‘n Metodistiese trek in sy bediening, want nie alleen het hy klem op ‘n daadwerklike bekeringsmoment gelê nie, maar ook bewustelik die term “second blessing” gebruik en dit voorgestaan, hoewel hy nie dieselfde betekenis daaraan geheg het as wat die voorstanders van Perfeksionisme dit gedoen het nie. Verenigings soos die Stewers en C S V het eweneens onder dieselfde aanslae deurgeloopt, om nie eers te praat van die A E B wat meer openlik Arminianistiese trekke getoon het nie. Metodisme is as groter bedreiging vir die kerk besou as Liberalisme.

Heftige reaksie het teen hierdie Metodistiese neiging in die kerk voorgekom. Diegene wat die suiwer Calvinistiese karakter van die kerk wou beskerm, het ernstig gepleit vir ‘n oplewing in Calvinisme. Veral aanhangers van die Kuyperiaanse neo-Calvinisme het hulle hiervoor beywer en Metodistiese elemente in die kerk openlik teëgestaan.

Dominee J J Krige lewer byvoorbeeld reeds in 1935 ‘n bydrae tot die Calvinistiese bundel *Koers in die Krisis* - Deel III en sê dat dié wat konsekwent wil wees, nie Metodis en Calvinis tegelyk kan wees nie, omdat die Metodisme en Calvinisme antities teenoormekaar staan en nie onder ‘n hoëre eenheid saamgevat kan word nie. “Die Metodis wil siele win, mense bekeer, wedergeborenes verwek en wil hulle tot volmaakte heiligheid hier op aarde bring, wat insluit dat hulle as gelowiges wel ander mense moet bekeer, maar tog ook, dat hulle hul van die wêreldse genieting moes afsonder. Die metode... rig... tot die

gevoel" (Krige, 1935:133). Ook hy verwys, soos die ander, na die Metodistiese "skokmetode" van bekering, die aanduiding van die bekeringsmoment, dat alle mense salig kan word, die "bewustelike" en "oombliklike bekering", die leer van die perfeksionisme, ensovoorts (Krige, 1935:134, 135). Hy meen dat die Skrif 'n prediking ken van die evangelie aan alle volke, maar nie 'n individualistiese bekering van siele nie (Krige, 1935:136).

Die Federasie van Calvinistiese Studenteverenigings in Suid-Afrika (F C S V) het ook lynreg opgetree teenoor byvoorbeeld die C S V. Uitsprake in hierdie verband kom voor in *Koers in die Krisis* (Kotzé, 1935:381-386) waar laasgenoemde beweging veral beskuldig word van hulle onkonfessionalisme. Die F C S V noem byvoorbeeld daarin dat die C S V meer gerig is op die geesteliksedelike behoeftes van die student en is dus soteriologies in uitgangspunt. Vir die Federasie daarenteen, gaan dit nie om "siele win" en bekeerlinge werf nie, omdat dit van die lede verwag word dat as hulle aansluit, dat hulle alreeds oortuigde Christene moet wees en dat hulle dit ook sal bly.

Hierdie aanslae teen die Metodistiese gees in die NG Kerk kom reeds van die vroegste jare af. In 1912 het dr H S Bosman (1912:3) tydens 'n openingstoespraak die kerk beskerm teen valse aantygings en hom openlik aan die kant van Metodisme geskaar ten koste van die "hiper-Calvinisme". Selfs in een van sy geskrifte, naamlik "Een Terugblik op Kerkelike Toestande in de Transvaal" wat in 1923 verskyn het, verdedig hy die kerk teen soortgelyke aanslae.

Dikwels is "Die Kerkbode" gebruik as kanaal waardeur die twee groepe mekaar aangeval of hulle eie standpunt verdedig het. Van die mees uitstaande debatte in hierdie verband het in 1936 plaasgevind toe 'n persoon onder die skuilnaam "Bekommerd" hom uitgelaat het oor die Ortodoks-Gereformeerde neiging in die NG Kerk, ten koste van die evangeliese karakter van die kerk. Hewige argumente het hieruit gevloei.

Van die heftigste reaksies het reeds laat in die vorige eeu gekom van dominee S J du Toit (Du Toit, 1917:337) wat openlik te velde getrek het teen enige vorm van Metodisme soos byvoorbeeld geloofs-genesing, afskaffing, opwekkinge, spesiale dienste, bidure, nuwe uitstorting, Kinderharp, evangeliese gesange en ander tendense. Sy passie as kampvegter vir die behoud van die Gereformeerde karakter in die NG Kerk is op die spits gedryf met die stigting van die Gereformeerde Kerke onder die Kruis, waarvan die eerste gemeente in Strijdenburg in 1897 ontstaan het.

Dat daar wel 'n swaai in die rigting van die beklemtoning van die subjektiewe belewenis was, kan nie betwyfel word nie, maar dat die kerk Metodisties geword het, is beslis van alle waarheid ontbloot.

Hierdie term is bloot as “skeldnaam” gebruik om die betrokkenes in diskrediet te plaas. Veral die teoloë wat vanuit die verbondsgedagte geglo het dat die boodskap van bekering nie aan lidmate gebring moes word nie, het met graagte hierdie term gebruik. Om ‘n appèl op lidmate te maak om hulle te bekeer, is beslis nie Metodisties nie! Om ‘n oproep tot ‘n dieper geestelike lewe te bepleit, kan nie oppervlakkig as “Perfeksionisme” beskou word nie. Hoe kan ‘n geëerde persoon soos professor N J Hofmeyr as ‘n Metodis beskou word, terwyl twee van sy geskrifte (*Uit de duisternis tot het licht en Niet knecht maar kind*) die elemente van bekering en wedergeboorte aan die een kant en ‘n krisis van heiligmaking aan die anderkant onderstreep?

Dit sou onverantwoordelik gewees het van die kerk om iemand aan sy kweekskool aan te stel wat nie die leer van die kerk onderskryf nie. Behalwe professor Hofmeyr en John Murray wat die eerste leerkrage was, kan die lyn deurgetrek word tot diep in die twintigste eeu waar manne in so ‘n verantwoordelike posisie die noodsaaklikheid van ‘n persoonlike ondervinding van wedergeboorte en heiligmaking onderstreep het. Hoeveel studente het nie tot die Lig gekom terwyl hulle aan die voete van hierdie godsmanne geleer het nie?

Terwyl hierdie persone met die hart gesmag het na ‘n persoonlike verhouding met en afhanklikheid van die Heilige Gees, het hulle met hul hoof die leerstellige grondslae van die gereformeerde belydenis gerespekteer. Dit spreek van ‘n gebalanseerdheid tussen “leer” en “lewe”. Dieselfde kan gesê word van soveel van die ander evangeliese predikante wat nie alleen bekering, wedergeboorte en die krisis van heiligmaking gepreek het nie, maar ook daarop gestaan het dat hulle die Gereformeerde leer handhaaf.

6 INTERPRETASIE EN BEOORDELING

Die tydperk 1850 tot 1950 was ongetwyfeld ‘n eeu van vele verwikkelinge in die N G Kerk. Op talle terreine het groot skommelings voorgekom. Om vanuit ‘n objektiewe waarnemingspunt die situasie, soos in hierdie studie uitgelig is, te beoordeel, is nie maklik nie. Dat die geestelike klimaat, gepaardgaande met allerlei faktore, wel die kerk in die rigting van “Metodisme” gewend het, kan nie betwyfel word nie, maar daarteenoor het die sterk “Calvinistiese” as teenpool opgetree wat hierdie geneigdheid met mening wou teëstaan. ‘n Verdere studie oor hierdie onderwerp sal dit makliker maak om met ‘n gevolgtrekking te kom watter baan die kerk sedert 1950 gevolg het. Hipoteties gesproke blyk dit asof die “Calvinistiese” die oorhand bo die “Metodistiese” geneem het.

Gesien in die lig van die huidige situasie in die NG Kerk met sy soeke na vernuwing en herwaardering van spiritualiteit, kan 'n mens tot die slotsom kom dat die oplossing geleë is in 'n balans tussen "leer" en "lewe" – 'n tipiese "piëtistiese-Calvinisme" soos in die Nadere Reformasie na vore getree het (*Uit de duisternis tot het licht en Niet knecht maar kind*). Dat egte Metodisme (Arminianisme) en Calvinisme regoor mekaar staan, is seker, maar "Metodisme" as sinonieme beskrywing vir "Evangeliesgesindes", kan gewis in 'n gereformeerde stroom invloed. In sy studie waarin onder andere die Evangeliese naas Gereformeerde tradisies in die NG Kerk behandel word, sê König tereg "Verskeidenheid hoef nie noodwendig verdeeldheid te bring nie, dit kan onderling verreikend wees (König, 1998:48)".

Literatuurverwysings

- Barnard A C 1960, *Eeufees van die Pinksterbidure 1861-1961*. N G Kerkgewers, Pretoria.
- Bosman, H S 1912, Openingsrede door Ds H S Bosman uitgesproken op den 31sten Mei.
- , 1923, Een Terugblik op Kerkelijke en Godsdienstige Toestanden in de Transvaal. Kaapstad. *De Kerkbode*, 18 Julie 1918:690.
- De Klerk J J, Die op-die-massa-gerigte opwekkingsprediking van die laaste drie eeue. *NGTT XVI/1*, 1975:50.
- Du Toit G D, Die Geestelike nood van die Kerk, *De Kerkbode* 7 Augustus 1929:235.
- Du Toit H D A 1952, Kerk en Kansel, in: Hanekom T N (red), *Ons Nederduitse Gereformeerde Kerk Gedenboek by ons Eeufees* N G Kerkgewers.
- Du Toit J D 1917, *Ds S J du Toit in Weg en Werk. 'n Periode van Afrikaanse oplewing*. Paarl.
- Gerdener G B A (red.) 1952, *Ons Nederduitse Gereformeerde Kerk. Gedenboek by ons derde Eeufees*, N G Kerkgewers, Kaapstad.
- Hanekom, T N (red), 1952, *Ons Nederduitse Gereformeerde Kerk Gedenboek by ons Eeufees*. N G Kerkgewers, Kaapstad.
- Hofmeyr J W 1989, *Die Nederlandse Nadere Reformasie en sy invloed op twee kontinente* Unisa, Pretoria.
- König A 1998, *Vernuwe of Verdwyn. Hoe oop is die NG Kerk vir verskillende vorme van aanbidding?* Lux Verbi, Kaapstad.
- Kotzé J C G, Sendingkonferensie te Uitenhage, *De Kerkbode* 29 Julie 1931:210.
- , Sendingkonferensie te Uitenhage, *De Kerkbode* 12 Augustus 1931:302.
- , Sendingkonferensie te Uitenhage, *De Kerkbode* 19 Augustus 1931:344.
- Kotzé T J 1935, Die Christen-student en sy probleme. Federasie van Calvinistiese Studente-verenigings. *Koers in die Krisis I*, Pro Ecclesia, Stellenbosch.
- Krige J J 1935, Metodisme. *Koers in die Krisis - III*. Pro Ecclesia, Stellenbosch.

- Mijnhardt C F, Herleving, *De Kerkbode* 20 September 1922:1236-1237.
- Murray A, Een hartstocht om de redding van zielen, *De Kerkbode* 8 September 1921:1043.
- Oberholtser J A S 1952, *Ons Nederduitse Gereformeerde Kerk*, in: Gerdener, G B A (red) Gedenkboek by ons derde Eeufees, N G Kerkuitgewers, Kaapstad (1952).
- Potgieter F J M 1941, *Hoe word ek salig?* S A Bybelvereniging, Kaapstad 1941:87.
- Potgieter P 1998, Is die NG Kerk nog die NG Kerk?, in: Snyman, F *Antwoorde op die identiteitskrisis in die kerk*, Hugenote Uitgewers (Bybelmedia) Wellington (1998).
- Retief M W 1976, *Die Wonder van Herleving*, Kempton Park.
- Snyman F (red) 1998, *Antwoorde op die identiteitskrisis in die kerk*, Hugenote Uitgewers (Bybelmedia), Wellington.
- Theunissen N H C, Dr Kroon des Levens, *De Kerkbode* 7 Mei 1930:825.
- Van der Merwe P "Die Geestelike nood van die Kerk", *De Kerkbode* 14 Augustus 1929:276.
- Van der Watt P B 1980, *Die Nederduitse Gereformeerde Kerk 1824-1905 III*, N G Kerkboekhandel, Pretoria.
- Walton, C W 1986, *Chronological and background charts of Church history*, Zondervan Publishers, Michigan.